

WAT ALS...

...de Franse Revolutie nooit had plaatsgevonden?

We vinden de wereld waarin we leven volstrekt vanzelfsprekend. Maar vul één feit anders in en hij ziet er plots volkomen anders uit. In deze serie kleuren we elke aflevering zo'n 'wat als...'-scenario in.

TEKST: ABHINABHA TANGERMAN

Joost van Heerdt tot Eversberg keek tevreden uit het raam van de bestuurskamer op de vijftiende etage van het kantoor van Coquille, de Frans-Nederlandse oliemaatschappij waar hij sinds het pensioen van zijn vader nu alweer vijf jaar de scepter zwaaide. Het overleg met de bisschop van Nantes was uitstekend verlopen. De goede man was akkoord gegaan met de exploitatievergunning voor het boren naar schaliegas op zijn grondgebied, zolang zijn jachtterreinen en de landgoederen van de plaatselijke adel werden ontzien. Pas de problème. Er woonden toch alleen maar een paar boerenfamilies, dus niemand die zich daar druk over ging maken.

Ach, die geestelijkheid. Ze hadden de mond vol over naastenliefde en barmhartigheid, maar als het erop aankwam wogen ouderwetse frans zwaarder dan Gods Woord. Toch waren die katholieken zake-lijk niet al te snugger. Hij had het contract laten opstellen in Hollandse hectare, maar die sukkel van een bisschop dacht dat het over Franse acres ging. Dat scheelde de helft aan exploitatiekosten. Hij gniffelde besmuikt. Nu alleen nog even dat akkefietje met zijn

landarbeiders oplossen. Ze waren weer aan het morren over flexibele arbeidstijden en een ziektekostenvergoeding. Die lui hadden ook altijd wat te zeuren! Zelf draaide hij ook weleens week van zestig uur; c'est la vie. Bovendien werkten ze buiten in de open lucht – gezonder kan niet! Het was toch niet zijn schuld als ze ziek werden? Mooi dat hij niet in die flauwekul mee-ging.

Voor de niet-historici onder ons: de Franse Revolutie begon in 1789 met de bestorming van de Bastille – een gevangenis in Parijs – en eindigde met de afschaffing van het koningshuis en de geboorte van de Franse Republiek, waarin het volk evenveel rechten kreeg als de adel en geestelijkheid. Dit revolutionaire vuur verspreidde zich snel over heel Europa, waarmee de Franse Revolutie wordt beschouwd als de geboorte van het moderne Europa met haar natiestaten, democratie, mensenrechten en gelijke kansen voor iedereen. Een wereld waarin de Franse Revolutie nooit zou hebben plaatsgevonden, zou er ongetwijfeld heel anders hebben uitgezien – en het zou zomaar hebben gekund.

Hoe dan? Volgens historici werd de directe aanleiding van de Franse Revolutie gevormd door het bijeenroepen van de Staten-Generaal door koning Lodewijk XVI – iets wat bijna tweehonderd jaar niet was gebeurd. De Franse regering kampte met een enorme staats-schuld, maar kon het gat vanwege een slecht functionerend belastingstelsel niet dichten. De Staten-Generaal – een politieke vergadering waarin zowel adel en geestelijkheid als boeren en burgers waren vertegenwoordigd – moest stemmen over belastinghervormingen. Voor het eerst kreeg het gewone volk evenveel stemrecht als de adel en geestelijkheid. Dat smaakte naar meer en leidde, wat kort door de bocht, uiteindelijk tot de bestorming van de Bastille. “Als de belastingdienst van de Franse regering wat beter had gewerkt, hadden we geen Franse Revolutie gehad”, zegt Matthijs Lok, docent Europese studies aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn Frans-Nederlandse collega Annie Jourdan, *research fellow* aan dezelfde universiteit, noemt een ander, minder bekend scharnierpunt waardoor de revolutie

eveneens voorkomen had kunnen worden. De Franse revolutionairen waren geïnspireerd door de Amerikaanse Revolutie, die tien jaar eerder plaatsvond, waarin de beroemde Onafhankelijkheidsverklaring was opgesteld met zijn nadruk op universele mensenrechten. Benjamin Franklin had als diplomaat in Parijs aan Lodewijk XVI gevraagd deze verklaring in het Frans te vertalen en uit te geven, waaraan de koning gehoor gaf. Jourdan: "Als de koning dat niet had gedaan, was er wellicht geen

Door de chaos van de revolutie werd democratie een vies woord

revolutie geweest. Tot die denkbeelden gingen circuleren, dachten Franse revolutionairen er geen seconde aan om de koning af te zetten of een grootschalige revolutie te ontketenen."

Republiek Nederland

Stel dat de Franse Revolutie niet had plaatsgevonden, hoe zou de wereld er dan hebben uitgezien? Volgens Lok was Frankrijk vandaag de dag een veel belangrijker land geweest. "In de achttiende eeuw was Frankrijk toonaangevend, maar door de revolutie en het despotisme van Napoleon is de Franse culturele hegemonie in de rest van Europa in diskrediet ge-

raakt, en zijn de Britten en de Duitsers belangrijker geworden. Anders had de industriële revolutie misschien wel in Frankrijk plaatsgevonden." Volgens Lok hadden we ook zonder de Franse Revolutie democratie gehad. "Met het bijeenroepen van de Staten-Generaal liet de Franse koning zien dat inspraak en politieke participatie ook binnen het oude systeem mogelijk waren. Zonder de revolutie zou er denk ik geleidelijk aan een soort constitutionele monarchie uit het *ancien*

ningshuis. Ons land werd pas een monarchie in 1806 door toedoen van Napoleon, die dankzij de Franse Revolutie aan de macht kon komen. Na zijn val ging Nederland op de ingeslagen weg verder, waarbij Willem Frederik in 1815 tot koning werd gekroond. Was Nederland een republiek gebleven, dan zouden grote steden als Amsterdam en Den Haag en de provincie Holland (het huidige Noord- en Zuid-Holland) volgens Lok vandaag de dag veel meer macht hebben gehad en het land nog meer hebben gedomineerd. "Nederland zou een soort vazalstaat van Holland zijn."

Veel gewelddadiger

Het is sowieso de vraag of landen zoals we die nu kennen wel zouden

Volgens historicus Matthijs Lok was er zonder de Franse Revolutie veel minder nationalisme geweest. En dus minder demonstraties zoals deze in Griekenland, tegen immigranten.

Als de Franse Revolutie nooit had plaatsgevonden, had Frankrijk zijn leidende positie in Europa kunnen behouden. Mogelijk was de industriële revolutie dan niet in Groot-Brittannië, maar in Frankrijk van start gegaan.

hebben bestaan. De Franse Revolutie wordt beschouwd als de moeder van de Europese natiestaat met zijn eigen taal, volkslied en nationale identiteit. Zonder de revolutie hadden we volgens Lok ook minder nationalisme gehad en in een harmonieuzer, beter functionerend Europa geleefd. "Vóór de Franse Revolutie heerste er een sterk Europees gevoel, waarin men zich onderdeel voelde van een verlichte Franse cultuur. Zonder het nationalisme dat daarvoor in de plaats kwam, was de Europese integratie veel makkelijker verlopen en hadden we vandaag de dag minder problemen en spanningen gehad met de EU. Er zouden wel nationale identiteiten zijn, maar die hadden minder gebotst. Immigranten zouden beter in staat zijn geweest deel uit te maken van de bredere Europese cultuur. Net zoals in de zeventiende eeuw, toen niemand klaagde over een multicultureel drama naar aanleiding van de stroom immigranten die toen naar Amsterdam kwam." Jourdan denkt echter niet dat Europa zonder de Franse Revolutie nu zoveel harmonieuzer zou zijn geweest. Volgens haar had het nationalisme ook zonder de revolutie wortel geschoten. "De Franse Revolutie is wel natievormend geweest, maar niet nationalistisch. Dat onderscheid is belangrijk. Eerst komt de natie en pas daarna het nationalisme; dat hatelijke gevoel dat mijn land beter is dan de rest. Dat laatste is geen gevolg van de Franse Revolutie, maar van allerlei theorieën in de negentiende eeuw over de hiërarchie van rassen en volkeren. Dat begon al vóór de

revolutie, met de Duitse filosoof Johann Gottfried von Herder." Volgens Jourdan zou de wereld zonder Franse Revolutie juist veel gewelddadiger geweest zijn. Ze baseert die stelling op het bloedige hoofdstuk van de Terreur, waarbij in minder dan een jaar tijd 17.000 tegenstanders van de revolutie – waaronder veel gewone burgers – zonder eerlijk proces onder de guillotine belandden. "De Franse Revolutie was een inspiratie voor alle revoluties die daarna kwamen, zoals de Europese revoluties van de jaren 1840, de onafhankelijkheid van Italië in 1860 en de negentiende-eeuwse revoluties in Zuid-Amerika. Maar de dramatische episode van de Terreur veroorzaakte zo'n schok dat dergelijke uitwassen in al die latere revoluties werden uitgebannen. Daardoor verliepen ze veel vreedzamer."

Duitsland van de kaart

Geen Franse Revolutie betekent ook geen Napoleon. De kleine

veldheer was afkomstig uit de arme Corsicaanse adel, die weinig aanzien had. Door het gelijkheidsprincipe (*égalité*) van de revolutie werd maatschappelijke status echter niet langer gebaseerd op afkomst en geboorte, maar op talent en verdienste. Zo kon Napoleon het tijdens de hoogtijdagen van de revolutie tot generaal schoppen en bijna heel Europa inlijven in zijn gedroomde keizerrijk. Een wereld zonder Napoleon betekent ook een wereld zonder de standaardmaten van meter, liter en kilogram, die door hem overal werden ingevoerd. We zouden vandaag de dag nog steeds aan het klungelen zijn met lokale maten en gewichten. Lastig voor de internationale handel. Daarnaast hervormde Napoleon het juridisch systeem door in de landen die hij had veroverd een algemeen geldend wetboek uit te vaardigen, de zogenoemde Code Civil. Voorheen had elk gewest of provincie zijn eigen regels gehad. ▶

De Franse Revolutie begon met de bestorming van de Bastille en eindigde met de afschaffing van de monarchie en het ontstaan van de moderne democratie.

DE NEDERLANDSE BIJNA-REVOLUTIE

In 1781, acht jaar vóór het uitbreken van de Franse Revolutie, vond er in Nederland een opstand plaats die veel parallellen vertoonde met de latere omwentelingen in Frankrijk. Een groep burgers die zich 'patriotten' noemden, had kritiek op stadhouder Willem V (zie schilderij), die de Nederlandse Republiek volgens hen als een dictator regeerde. Ze eisten een democratischer politiek systeem, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid van alle bevolkingsgroepen. Hoewel het niet lukte om de stadhouder af te zetten, hadden deze ideeën wel invloed op de latere Franse revolutionairen. "Net zoals de Amerikaanse Revolutie was de Nederlandse patriottenopstand een katalysator voor de Franse Revolutie", zegt historica Annie Jourdan.

Dat zou zonder Napoleon vandaag de dag nog steeds zo zijn. In Nederland zouden softdrugs dan wellicht in de grensprovincies zijn gelegaliseerd, maar in de rest van het land verboden. De Randstad zou juist weer de soepelste belastingregels hebben om ondernemers te lokken.

Ook de kaart van Europa zou er zonder de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen die daarop volgden heel anders uitzien. Duitsland, dat vóór de revolutie uit tientallen aparte deelstaten bestond, zou zonder de dreiging van de revolutie en Napoleon mogelijk geen sterke eenheidsnatie zijn geworden. Naast het feit dat we het WK van 1974 zeker hadden gewonnen, zouden we wellicht geen Eerste en Tweede Wereldoorlog hebben gehad. Bij beide speelde het Duits nationalisme immers een grote rol.

Mochten die oorlogen toch hebben plaatsgevonden, dan zouden ze zonder de erfenis van de Franse Revolutie waarschijnlijk nooit zijn uitgroeid tot wereldwijde proporties. Vóór de revolutie werden oorlogen uitgevochten met beroepslegers. Maar tijdens de Franse Revolutie werd de algemene dienstplicht ingevoerd en werd oorlog voeren ook een zaak van het volk. Napoleon profiteerde rijkelijk van de nieuwe wet en oogste er grote successen mee in zijn veroveringsoorlogen. In navolging van Frankrijk stelden ook alle andere Europese landen in 1812 de dienstplicht in. De oorlogen van de negentiende en met name de

twintigste eeuw kwamen daardoor voor iedereen akelig dichtbij. De meeste Europese landen schaften de dienstplicht pas eind vorige eeuw af.

Asociale wereld?

Zoals gezegd zorgde de Franse Revolutie voor een maatschappij waarin niet geboorte maar persoonlijke verdienste je lot bepaalde. Zonder de revolutie (ook als die paradoxaal genoeg tot een eerdere democratisering had geleid, zoals Lok veronderstelt) hadden we misschien nog steeds een standenmaatschappij gehad; een samenleving waarin adel en geestelijkheid aanzien en privileges hebben en het volk rechteloos is. Als je niet met blauw bloed wordt geboren, zou het een stuk moeilijker zijn geweest om carrière te maken. En je zou alleen kerkelijk onderwijs kunnen krijgen, want openbaar onderwijs was een erfenis van de revolutie. Ook de geestelijkheid had meer macht gehad. “In katholieke landen zouden veel geestelijken hoge functies bij de overheid en in de politiek vervullen”, denkt Lok. De kerk had ongetwijfeld nog een groot deel van ons sociale leven uitgemaakt, zoals ook vóór de revolutie het geval was. Toch ziet Matthijs Lok een wereld zonder Franse Revolutie wel zitten. “De revolutionairen hebben het beeld geschapen van het *ancien régime* als een monsterlijk en onderdrukkend systeem, maar dat was deels propaganda. Het achttiende-eeuwse Frankrijk was hele-

maal niet zo slecht om in te leven. Het was juridisch misschien ongelijk, maar ik weet niet of mensen nu zo veel gelukkiger zijn dan toen.”

Annie Jourdan denkt daar iets anders over. “Zonder de Franse Revolutie was de wereld een stuk ouderwets, conservatiever en asociaal geweest. De verzorgingsstaat zou niet hebben bestaan en er zou veel meer ongelijkheid zijn. Het zou slechts over financiën en winst gaan en niet over de sociale rechten van de mens. En we zouden nog steeds achter de adel aanlopen.”

Zonder Franse Revolutie geen algemene dienstplicht? Oorlogen zouden dan uitsluitend zijn uitgevochten met beroeps-soldaten, zoals deze Pruisische troepen. De twintigste eeuw had dan veel minder oorlogsslachtoffers gekend.

We hebben de verzorgingsstaat te danken aan de Franse Revolutie. Had die nooit plaatsgevonden, dan zou de ongelijkheid nog veel groter zijn geweest en waren bedelaars een veel groter onderdeel van het straatbeeld.

Abhinabha Tangerman sprak voor dit artikel met dr. Annie Jourdan (research fellow Franse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam) en dr. Matthijs Lok (docent Europese studies aan de Universiteit van Amsterdam). Hij raadpleegde de volgende literatuur:

- Stewart Ross: *De Franse Revolutie* | Corona (2004)

Reageren? Ga naar
www.kijkmagazine.nl/artikel/franse-revolutie